

Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПЕРЕДДИПЛОМНОЇ ПРАКТИКИ**

для самостійної роботи здобувачів вищої освіти
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка

Другий (магістерський) рівень вищої освіти
Спеціальність: 014.03 Середня освіта (історія)
Факультет: соціально-гуманітарний

Одеса
2020

*Друкується
згідно з рішенням Вченої ради
Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 7 від 27.02.2020 року)*

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
ГРЕБЦОВА І. С.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та етнографії України
Одеського національного політехнічного університету
МЕЛЬНИК О. В.

Добролюбська Ю. А.
доктор філософських наук, професор
Окорокова В. В.
доктор філософських наук, доцент

Методичні рекомендації до переддипломної практики для самостійної роботи здобувачів вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, Другий (магістерський) рівень вищої освіти, Спеціальність: 014.03 Середня освіта (історія). — Одеса: Ун-т Ушинського, 2020. — 40 с.

Вступ

Переддипломна практика є одним з важливих завершальних елементів освітнього процесу.

Переддипломна практика спрямована на вдосконалення дослідницьких та творчих якостей магістрів, а також їх ознайомлення з практичними питаннями організації наукових досліджень в галузі історії. Під час переддипломної практики перевіряється рівень наукової підготовки магістрів, їх знань, вмінь і навичок щодо проведення досліджень, спрямованих на всебічне вивчення проблем всесвітньої історії та історії України, на вдосконалення методології дослідження історичних процесів, на оволодіння основними методами і засобами історичних теоретичних та практичних досліджень.

Термін проходження практики — 3-й семестр, тривалість — 3 тижні, кількість кредитів — 3, загальна кількість годин — 90.

Мета та завдання

Загальна мета практики полягає у формуванні дослідницьких навичок та вмінь, необхідних для практичного застосування новітніх наукових досягнень у професійній діяльності.

Метою переддипломної практики є завершення вивчення магістрами проблеми, що пов'язана з темою кваліфікаційного (магістерського) наукового дослідження. Магістри узагальнюють усі дослідження, що раніше були проведені ними під час виконання курсових робіт та написання звітів з практик.

Завдання практики передбачають:

1. Поглиблення та закріплення теоретичних знань магістрів щодо організації наукових досліджень з історії, отриманих ними під час вивчення фундаментальних та прикладних дисциплін.
2. Вдосконалення вміння застосовувати набуті знання на практиці під час проведення дослідницької роботи, обробки отриманих даних та оформлення результатів.
3. Формування вміння робити наукові доповіді та кваліфіковано вести наукову дискусію.
4. Формування вміння користуватися сучасними інформаційними засобами з метою ознайомлення з останніми досягненнями сучасної вітчизняної та зарубіжної історії.
5. Розвиток творчого ставлення до професії історика та викладача історії, прагнення до постійного професійного самовдосконалення.

У результаті проходження практики повинні бути сформовані визначені освітньо-професійною програмою наступні **компетентності**:

загальні компетентності (ЗК)

ЗК 1. Здатність до набуття спеціалізованих концептуальних знань на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи.

ЗК 3. Здатність до розв'язання складних задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної / недостатньої інформації та суперечливих вимог.

ЗК 4. Здатність до провадження дослідницької та / або інноваційної діяльності.

ЗК 6. Здатність до використання іноземних мов у професійній діяльності.

ЗК 7. Здатність до управління комплексними діями або проектами, відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах.

ЗК 8. Здатність до прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових підходів та прогнозування.

ЗК 10. Здатність ефективно оволодівати новою інформацією для успішного застосування знань в умовах, тобто мати мобільні знання.

фахові компетентності спеціальні (ФК)

ФК 1. Відтворювати, пояснювати та аналізувати новітні досягнення з історії України та всесвітньої історії, історіографії та методології історичної науки.

ФК 3. Визначати способи та критерії моніторингу й оцінки якості історичної освіти у закладах вищої освіти.

ФК 4. Розробляти нові ефективні моделі навчання з використанням досвіду й актуальних об'єктивних потреб історичної освіти.

ФК 11. Застосовувати набуті знання при вирішенні наукових, навчально-методичних і суспільно-політичних проблем у межах компетенції державних і громадських інституцій.

ФК 13. Виявляти і критично осмислювати історичні та історіографічні джерела різних видів, аналізувати наукові тексти та узагальнювати цю інформацію.

ФК 16. Розуміти світоглядні, правові, соціальні, економічні, культурно-історичні, духовно-моральні питання, що виходять за межі фахової спеціалізації.

ФК 17. Мати стійкі переконання щодо важливості інтелектуального сумління, бути чесним в професійній діяльності, уникати симуляцій, плагиату й інших виявів недоброчесності.

Плановані результати освоєння освітньо-професійної програми:

ПРН-1. Знати історію України, аналізувати події та явища в загальноєвропейському контексті, розуміти сутність європейського антропогенезу та процесу формування українського народу;

ПРН-2. Знати основи новітніх досягнень з історії України та інших країн світу, світової історіографії та джерелознавства;

ПРН-3. Розуміти закономірності розвитку історичних процесів та конкретний фактичний матеріал з історії країн світу;

ПРН-4. Знати і використовувати психолого-педагогічні і методичні прийоми для викладання історичних дисциплін в середніх навчальних закладах;

ПРН-5. Знати і володіти в достатній мірі основами дидактики, педагогічною культурою, загальними принципами організації навчання та виховання;

ПРН-6. Знати основи теорії історичного розвитку та методології історії, археології, етнології, архівознавства, музеєзнавства та спеціальних історичних дисциплін;

ПРН-7. Знати етапи становлення та розвитку історії як науки, її основні напрямки та школи, зарубіжні та вітчизняні історіографічні концепції, представників;

ПРН-8. Володіти сучасними засобами комунікацій та інформації;

ПРН-11. Використовувати методи наукових досліджень при здійсненні власного дослідження;

ПРН-12. Володіти навичками бібліографічного аналізу, способами і прийомами роботи з різними базами даних, бібліотечними та музейними фондами;

ПРН-13. Вести краєзнавчу роботу, виявляти, пропонувати та сприяти збереженню історико-культурних пам'яток;

ПРН-14. Дотримуватись демократичних цінностей, вироблених у процесі історичного розвитку України та світу;

ПРН-15. Визнавати історичну своєрідність, культурне та етнонаціональне розмаїття України;

ПРН-16. Виявляти повагу до різноманітних національних спільнот як невід'ємної складової історії України;

ПРН-17. Усвідомлювати єдність вітчизняної, європейської та світової історії, гармонізації історичної пам'яті різних спільнот;

ПРН-18. Усвідомлювати необхідність перегляду результатів власної праці та визнавати власну відповідальність за свої вчинки;

ПРН-19. Дотримуватись етичних принципів ведення дискусій та оприлюднення результатів наукової праці;

ПРН-20. Усвідомлювати необхідність поширення кращого досвіду професійної діяльності, гідної соціальної поведінки, дотримання здорового способу життя.

По закінченні практики здобувач повинен знати:

- Специфіку планування, підготовки та методики досліджень в різних галузях історичної науки, джерелознавства, історіографії.

Здобувач повинен вміти:

- Здійснювати поглиблене вивчення джерельної бази магістерського дослідження, ознайомлення з ресурсами мережі Інтернет, які можуть бути використані в науковій роботі викладача історії.

- Володіти технікою аналізу вимог до оформлення магістерської роботи та супровідних документів, до наукової доповіді за матеріалами магістерської роботи, відповідних ілюстративних матеріалів, до звіту про проходження переддипломної практики.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИКИ

Переддипломна практика проводиться на базі кафедри всесвітньої історії та методології науки. У відповідності до конкретної тематики кваліфікаційних (магістерських) досліджень можуть бути залучені інші бази практики.

Перед початком переддипломної практики проводиться настановча конференція, на якій керівник переддипломної практики розкриває перед магістрами мету практики, знайомить їх з основними завданнями, порядком проходження практики та оформлення звітної документації.

На конференції практикант отримує вступний інструктаж з охорони праці і протипожежної безпеки.

Календарний графік проходження практики

№ з/п	Назви робіт	Тижні	Програмні компетентності	
1	Вивчення специфіки планування, підготовки та методик досліджень в різних галузях історичної науки, джерелознавства, історіографії	Перший	ЗК 1. Здатність до набуття спеціалізованих концептуальних знань на рівні новітніх досягнень, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи	ФК 3. Визначати способи та критерії моніторингу й оцінки якості історичної освіти у закладах вищої освіти
			ЗК 4. Здатність до провадження дослідницької та / або інноваційної діяльності	ФК 4. Розробляти нові ефективні моделі навчання з використанням досвіду й актуальних об'єктивних потреб історичної освіти

№ з/п	Назви робіт	Ти жні	Програмні компетентності	
2	Поглиблене вивчення джерельної бази магістерського дослідження, ознайомлення з ресурсами мережі Інтернет, які можуть бути використані в науковій роботі викладача історії	Другий	ЗК 3. Здатність до розв'язання складних задач і проблем, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної / недостатньої інформації та суперечливих вимог	ФК 11. Застосовувати набуті знання при вирішенні наукових, навчально-методичних і суспільно-політичних проблем у межах компетенції державних і громадських інституцій
			ЗК 6. Здатність до використання іноземних мов у професійній діяльності	ФК 1. Відтворювати, пояснювати та аналізувати новітні досягнення з історії України та всесвітньої історії, історіографії та методології історичної науки
			ЗК 10. Здатність ефективно оволодівати новою інформацією для успішного застосування знань в умовах, тобто мати мобільні знання	ФК 13. Виявляти і критично осмислювати історичні та історіографічні джерела різних видів, аналізувати наукові тексти та узагальнювати цю інформацію

№ зп	Назви робіт	Тижні	Програмні компетентності	
3	Аналіз вимог до оформлення магістерської роботи та супровідних документів, до наукової доповіді за матеріалами магістерської роботи, відповідних ілюстративних матеріалів, до звіту про проходження переддипломної практики	Третій	ЗК 7. Здатність до управління комплексними діями або проектами, відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах	ФК 16. Розуміти світоглядні, правові, соціальні, економічні, культурно-історичні, духовно-моральні питання, що виходять за межі фахової спеціалізації
			ЗК 8. Здатність до прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових підходів та прогнозування	ФК 17. Мати стійкі переконання щодо важливості інтелектуального сумління, бути чесним в професійній діяльності, уникати симуляцій, плагіату й інших виявів недоброчесності

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Бойченко І. В. Філософія історії. Підручник. К.: Знання, 2000. 723 с.
2. Гречко П. К. Концептуальные модели истории: Пособие для студентов. М.: Логос, 1995. 141 с.
3. Кром М. М. Историческая антропология. Пособие к лекционному курсу / Михаил Маркович Кром. — СПб: «Дмитрий Буланин», 2000. 77 с.
4. Мосионжик Л. А. Синергетика для гуманитариев. Учебное пособие для вузов. СПб: Нестор; Кишинев: Высшая антропологическая школа, 2003. 154 с.
5. Про А. Двенадцать уроков по истории. М.: РГГУ, 2000. 333 с.
6. Репина Л. П. История исторического знания. Москва: Юрайт, 2017.
7. Тош Д. Стремление к истине: Как овладеть мастерством историка. М.: Весь мир, 2000. 294 с.
8. Философия истории: Учебное пособие. М.: Гардарики, 1999. 432 с.
9. Ящук Т. І. Філософія історії: Курс лекцій. Навчальний посібник. К.: Либідь, 2004. 536 с.

Допоміжна

1. Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры. М.: Прогресс-Традиция, 2003. 496 с.
2. Анкерсмит Ф. Р. Возвышенный исторический опыт. М.: Европа, 2007. 612 с.
3. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. 416 с.
4. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. Москва: Издательская группа «Прогресс», «Прогресс-Академия», 1992. 528 с.
5. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. М.: Наука, 1973. 232 с.
6. Блок М. Короли-чудотворцы: Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии. М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. 712 с.
7. Блок М. Феодальное общество. М.: Издательство им. Сабашниковых, 2003. 504 с.
8. Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. М.: РОССПЭН, 2000. 272 с.
9. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе. К.: Дух і літера, 2001. 542 с.
10. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов». М.: Индрик, 1993. 328 с.

11. Дарнтон Р. Великое кошачье побоище и другие эпизоды из истории французской культуры. М.: Новое литературное обозрение, 2002. 432 с.
12. Добролюбовська Ю. А. Філософія історії: типи та моделі. Одеса: Астропринт, 2010. 232 с.
13. Дэвис Н. З. Возвращение Мартена Герра. Посвящ. Чандлеру Дэвису. М.: Прогресс, 1990. 208 с.
14. Дэвис Н. З. Дамы на обочине. Три женских портрета XVII века. М.: Новое литературное обозрение, 1999. 591 с.
15. Дюби Ж. Европа в Средние века. Смоленск: Полиграмма, 1994. 318 с.
16. Ильин И. П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. М.: Интрада, 1998. 255 с.
17. Копосов Н. Е. Как думают историки. М.: НЛО, 2001. 326 с.
18. Ле Гофф Ж. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. 328 с.
19. Ле Гофф Ж. Средневековый мир воображаемого. М.: Прогресс, 2001. 440 с.
20. Ле Руа Ладюри Э. Монтайю, окситанская деревня (1294–1324). Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2001. 544 с.
21. Нора П. Франция — пам'ять / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. СПб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999. 328 с.
22. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. 528 с.
23. Уайт Х. Ответ Йггерсу // Одиссей. Человек в истории. М.: Наука, 2001. С. 155–161.
24. Февр Л. Бои за историю. М.: Наука, 1991. 629 с.

Підведення підсумків практики

По закінченні переддипломної практики проводиться заключна конференція, на якій здобувачі звітують про виконану роботу, а також висловлюють свою думку щодо змісту та організації практики. Керівник оцінює роботу кожного здобувача і оформлює звіт за результатами практики.

Розподіл балів, які отримують здобувачі

Виконання програми практики та науково-дослідного завдання	Індивідуальне завдання	Оформлення звітної документації	Підсумковий бал
10	60	30	100

Критерії оцінювання результатів переддипломної практики

№ з/п	Зміст критеріїв оцінювання	Оцінка в балах	Макс. кількість балів
1	Виконання програми практики та науково-дослідного завдання		10
	Програма практики виконана в повному обсязі і на високому науковому рівні. Розуміння матеріалу глибоке, основні вміння (гностичні, конструктивні, організаційні, мовленнєві) сформовані та засвоєні. Здобувач готовий до написання текстової частини кваліфікаційної роботи. Відгук про проходження практики позитивний. Здобувач виявив самостійність, творчий підхід до розв'язання більшості завдань, активність.	9–10	

	<p>Програма практики виконана в повному обсязі і на високому науковому рівні. Розуміння матеріалу глибоке, основні вміння (гностичні, конструктивні, організаційні, мовленнєві) сформовані та засвоєні. Здобувач готовий до написання текстової частини кваліфікаційної роботи. Відгук про проходження практики позитивний. Здобувач виявив самостійність, однак були наявні окремі неточності та недоліки, які легко виправлялися магістром під керівництвом наукового консультанта.</p>	7–8	
	<p>Програма практики виконана в повному обсязі і на належному рівні. Здобувач орієнтується у досліджуваному матеріалі, але допускає окремі неточності у визначенні понять та узагальненнях, основні вміння (гностичні, конструктивні, організаційні, мовленнєві) сформовані та засвоєні, однак почасти здобувач потребує допомоги наукового консультанта. В основному здобувач готовий до написання текстової частини кваліфікаційної роботи. Відгук про проходження практики загалом позитивний з окремими зауваженнями.</p>	5–6	
	<p>Програма практики виконана не в повному обсязі. Науково-дослідна робота здобувача свідчить про розуміння основних питань проблеми, що вивчається, проте спостерігаються значні прогалини у знаннях; основні вміння (гностичні, конструктивні, організаційні, мовленнєві) сформовані недостатньо, висновки та узагальнення аргументовані слабко, у них наявні помилки. Підготовка магістра до написання текстової частини кваліфікаційної роботи недостатня. Відгук про проходження здобувачем практики загалом позитивний з багатьма зауваженнями.</p>	3–4	

	Програма практики виконана не в повному обсязі, розглянуто окремі питання та положення, які потребують суттєвих доопрацювань. Спостерігаються значні прогалини у знаннях; основні вміння (гностичні, конструктивні, організаційні, мовленнєві) сформовані недостатньо, висновки та узагальнення містять помилки. Підготовка здобувача до написання текстової частини кваліфікаційної роботи незадовільна. Відгук про проходження здобувачем практики незадовільний.	1–2	
	Здобувач не виконав програму практики.	0	
2	Індивідуальне завдання	30/30	60
	Індивідуальне завдання виконано на високому науковому рівні. Здобувач виявив повну обізнаність з джерелами, науковою літературою та вміння самостійно розкрити зміст обраної теми. Виклад логічний, доказовий. Повно володіє понятійно-термінологічним апаратом, робить самостійні узагальнення та висновки. Здобувач продемонстрував творче осмислення досліджуваної проблеми. Інтелектуально-мовні вміння сформовані на високому рівні.	25–30	
	Індивідуальне завдання виконано на достатньому рівні. Здобувач виявив повну обізнаність з науковою літературою та вміння самостійно розкрити зміст обраної теми. Виклад логічний, доказовий, однак наявні окремі неточності, які легко виправляються під керівництвом наукового консультанта. Належним чином володіє понятійно-термінологічним апаратом, робить самостійні узагальнення та висновки, але припускається окремих помилок. Здобувач продемонстрував творче осмислення досліджуваної проблеми. Інтелектуально-мовні вміння сформовані на достатньому рівні.	17–24	

	Індивідуальне завдання виконано на належному рівні. Здобувач виявив уміння працювати з науковою літературою та розкривати зміст обраної теми, але потребував допомоги наукового консультанта. У викладі матеріалу спостерігались окремі неточності, які потребували доопрацювання. Належним чином володіє понятійно-термінологічним апаратом, робить самостійні узагальнення та висновки, але припускається окремих помилок. Інтелектуально-мовні вміння сформовані на належному рівні. Почасти бракувало творчого підходу до розв'язання проблеми.	11–16	
	Індивідуальне завдання виконано на низькому рівні. Здобувач недостатньо обізнаний з науковою літературою, у нього несформовані вміння самостійно розкрити зміст обраної теми, подати матеріал логічно і доказово. Поверхово володіє понятійно-термінологічним апаратом. Інтелектуально-мовні вміння сформовані на низькому рівні.	6–10	
	Індивідуальне завдання виконано на низькому рівні, фрагментарно, із значною кількістю помилок та недоліків. Здобувач виявив невміння самостійно розкривати зміст обраної теми. Інтелектуально-мовні вміння не сформовані.	3–5	
	Індивідуальне завдання вибрано, але виконано не в повному обсязі, частково, із значними грубими помилками. Відсутні самостійність і творчість у виконанні.	1–2	
3	Оформлення звітної документації		30
	Здобувач подав звітну документацію у повному обсязі і вчасно. Щоденник та звіт практиканта оформлений у відповідності з вимогами; захист у вигляді усного звіту з критичним аналізом підсумків особистої практики.	25–30	

<p>Здобувач подав звітну документацію у повному обсязі і вчасно. Щоденник і звіт практиканта оформлені належним чином, однак наявні загальні судження, захист у вигляді усного звіту, почасти використовує елементи критичного аналізу підсумків особистої практики.</p>	<p>20–24</p>	
<p>Здобувач подав звітну документацію у повному обсязі і вчасно. Щоденник і звіт практиканта оформлені в повному обсязі; щоденник має естетичний вигляд, але записи зроблено у скороченому вигляді, у звіті використано загальні судження. Зміст записів не повністю розкриває види діяльності переддипломної практики. Захист підсумків особистої практики відбувся без критичного аналізу.</p>	<p>15–19</p>	
<p>Здобувач подав усю необхідну документацію із запізненням. Щоденник і звіт практиканта не має належного вигляду. Записи короткі, несуттєві, відсутній самоаналіз діяльності, висновки не аргументовані і не обґрунтовані. Обсяг щоденника обмежений. Щоденник підготовлено формально.</p>	<p>10–14</p>	
<p>Здобувач подав звітну документацію не у повному обсязі. Якість документації незадовільна, із значними помилками та неточностями, подана із запізненням.</p>	<p>5–9</p>	
<p>Документація не підготована належним чином і вчасно.</p>	<p>0–4</p>	

ГЛОСАРІЙ МЕТОДОЛОГІЙ ТА МЕТОДІВ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

Фрагменти багатьох магістерських кваліфікаційних праць, присвячені методологічним засадам дослідження та використаним методам, рясніють словосполученнями, значення яких інколи важко поєднати, а то і зрозуміти. Здебільшого пошуковці сором'язливо обмовляються про принципи «історизму» чи «об'єктивності», використання «структурно-хронологічного», «порівняльно-історичного» методів, причому формулюються вони вже після написання тексту кваліфікаційної праці. Більшість здобувачів як ключові поняття наводять чимало таких, що несуть спотворене змістове навантаження та не відображають досліджуваних явищ і подій у всій їх багатоманітності й складності. Інколи має місце підміна понять, викликана їх невірним розумінням або неправильною інтерпретацією. Слід констатувати ще одну рису, притаманну багатьом кваліфікаційним працям: в них еклектично поєднуються застарілі поняття й модні неологізми. Здебільшого пріоритет віддається викладу фактичного матеріалу, а їх концептуальне осмислення відходить на другий план. Мало хто з молодих дослідників чітко усвідомлює, в якій методологічній ніші він працює.

Глосарій, який пропонується, може служити коротким першим півтисником для молодого майбутнього історика та дослідника.

Методології

Методологія історичного дослідження:

1) теоретичні положення історичної науки, які виступають засобом відкриття нових історичних фактів або використовуються в якості інструменту пізнання минулого;

2) теоретична основа конкретно-історичного дослідження.

Методологія — це спосіб вирішення наукової проблеми і досягнення його мети — отримання нового історичного знання. Методологія історичного дослідження як спосіб дослідницької діяльності являє собою систему теоретичного знання, що включає мету, завдання, предмет, когнітивну стратегію, методи та методику виробництва історичного знання. Ця система включає знання двох видів — предметні та методологічні. Предметні теоретичні знання є результатом конкретних історичних досліджень. Це — теоретичні знання про історичну дійсність. Методологічні теоретичні знання — це результат спеціальних наукових досліджень, предметом яких виступає науково-дослідницька діяльність істориків. Це — теоретичні знання про способи науково-дослідної діяльності.

Теоретичні знання предметного та методологічного змісту включаються в структуру методології історичного дослідження за умови їх інтеріоризації методологічною свідомістю дослідника, в результаті чого вони стають проектною та нормативною основою науково-дослідницької діяльності. У структурі методології історичного дослідження такі теоретичні знання виконують функцію когнітивних «фільтрів», які опосередковують взаємодію суб'єкта і предмета історичного дослідження. Такі «передпосилкові» або «позаджерельні» знання іноді називають патернами, які є синкретичною єдністю конструктивного і концептуального. Це — образи, з одного боку, предмета історичного дослідження, а з іншого — самого процесу його дослідження.

В структурі методології історичного дослідження можна виділити такі рівні: 1) модель історичного дослідження як система нормативного знання, що визначає предметну область конкретного наукового дослідження, його когнітивну стратегію, основні принципи та пізнавальні засоби; 2) парадигма історичного дослідження як зразок і стандарт постановки та вирішення певного класу дослідницьких завдань, прийнятих в науковому співтоваристві, до якого належить дослідник; 3) історичні теорії, що мають відношення до предметної області конкретно-історичного дослідження, формують його науковий тезаурус, модель предмета і використовуються в якості пояснювальних конструктів або розумових концептів; 4) методи історичного дослідження як способи вирішення окремих науково-дослідних завдань.

Слід розрізняти поняття «методологія історичного дослідження» і поняття методології історії як галузі спеціальних наукових досліджень або наукової дисципліни, яка склалася в рамках історичної науки з метою теоретичного забезпечення ефективності проведених в ній історичних досліджень. Методологія історії як галузь науки розпадається на дві частини: теорію історичного знання і вчення про методи історичного мислення. У ХХ ст. в предметну область методології як наукової дисципліни стали включати принципи та методи історичного дослідження, закономірності процесу історичного пізнання, а також такі питання, як сенс історії, роль народних мас в історії, закономірності історичного процесу. В даний час методологію історії розглядають як наукову дисципліну, що забезпечує організацію дослідного процесу з метою отримання нового і максимально достовірного знання. Отже, предметом методології історії як наукової дисципліни є саме історичне дослідження. Виділення історичного дослідження в якості предмета методології історії як наукової дисципліни ставить важливі питання: чи є це дослідження доцільним або воно носить довільний характер, які умови визначають можливість отримання нового історичного знання, чи існують логіка і норми науково-дослідницької діяльності історика?

Внутрішній світ історика завжди вимагає певної свободи творчості, він пов'язаний з натхненням, інтуїцією, уявою та деякими іншими неповторними психічними якостями вченого. Тому в даному відношенні історичне дослідження як творчість є мистецтвом. Разом з тим історичне дослідження, щоб бути науковим, має проводитися відповідно до визначених принципів та вимог, яких повинен дотримуватися вчений. Тому свобода творчості, «спалахи осяяння» в історичній науці неминуче сусідять з ув'язненнями вченого про необхідні елементи цілеспрямованої пізнавальної діяльності. Тому історичне дослідження — це не тільки наукова творчість, а й певною мірою ремесло, тобто пізнавальна діяльність, підпорядкована певним нормативним вимогам. Вивчення цих норм, приведення їх в систему цілеспрямованої діяльності, теоретичне пояснення до неї дає можливість здійснювати свідомий контроль над процесом конкретно-історичного дослідження, постійно вдосконалювати його практику, а також передавати досвід дослідної майстерності та навчати йому. В цьому полягає безпосередньо практичне значення методології історії.

Герменевтичний підхід — практика, часто методологічно невідрефлектована, тлумачення сенсу історичного джерела з позиції читача-історика. Герменевтичний підхід в історичному пізнанні передбачає діалогічність у відносинах суб'єкта-історика — суб'єкта історії / об'єкта історичного пізнання. Реалізація герменевтичного підходу до історичного джерела веде до присвоєння істориком сенсу історичного джерела і розширення свого саморозуміння через розу-

міння Іншого. Розрізнення герменевтичного підходу та історичної інтерпретації як процедури наукового пізнання може бути виявлено в семантичній відмінності тлумачення / пояснення і розуміння.

Дискурс історичний:

1) вербально артикульована форма об'єктивації змісту свідомості, що регулюється домінуючим в тій чи іншій соціокультурній традиції типом раціональності; 2) складна сукупність мовних практик, які беруть участь у формуванні уявлень, нав'язаних зовнішньо по відношенню до дискурсу предметності в формі «влада / знання», що вказує на те, яким чином люди опиняються в полоні регулюючих рамок конкретних дискурсів; 3) уявна конструкція, яка не слідує реальності, а всього лише позначає її.

Значний вплив на історичну науку в останній третині ХХ ст. справили постмодернізм, під впливом якого набуло поширення в ній поняття історичного дискурсу. У постмодернізмі уявлення про історичний дискурс як масив мовних практик має тенденцію до «вільного плавання» без будь-якої прив'язки до «реального світу». Тому в історичному дискурсі предметна реальність не репрезентується в її цілісності, а процесуально здійснюється як послідовна (темпорально артикульована) і спекулятивна (семіотично артикульована) актуалізація останньої. Історична дійсність виступає у постмодерністів не як щось зовнішнє для суб'єкта, що пізнає, а як «мовна реальність», тобто те, що конструюється мовою і дискурсивною практикою, яка передбачає використання в просторі історичного дискурсу різних риторичних стратегій — метафоричної, метонімічної, синекдохічної та іронічної. В такому розумінні історичного дискурсу мова розглядається як головний смислоутворюючий фактор, що визначає як історичне мислення, так і сам історичний дискурс.

Сучасні уявлення про історичний дискурс складаються в рамках історичної епістемології екзистенційно-антропологічного характеру, яка прагне не тільки зберегти суб'єкт історичного пізнання, але й представити його як пізнавальну цілісність, в єдності мислення, відчуття та діяльності. В рамках цієї епістемології історичний дискурс як рефлексивна форма наукової комунікації, пов'язана з актуалізацією змісту історичної свідомості, є похідною від різних смислових схем історичної дійсності як результату виробництва історичного знання. В процесі цієї комунікації, яка регулюється домінуючим в тій чи іншій культурно-епістемологічній традиції типом раціональності, відбувається дискурсивне моделювання історичної дійсності. Завдяки створюваним в процесі наукової комунікації дискурсивним моделям історична дійсність в подальшому починає сприйматися як безліч історичних реальностей. Тому історичний дискурс являє собою, з одного боку, різноманіття суджень про історичну дійсність, ансамбль смислових схем, що утворюють історичну реальність, з

іншого — когнітивне поле конкурентної боротьби в історичній науці, пов'язаної з виробництвом історичного знання. Специфічною ставкою в цій боротьбі є монополія на наукову компетентність, що розуміється як соціально та професійно визнана за певним вченим або науковим співтовариством здатність легітимно висловлювати «справжні або правдиві судження» про історичну дійсність. Історичний дискурс за своєю природою є інституційним, оскільки він передбачає рефлексивну комунікацію в рамках статусно-рольових відносин як в історичній науці, так і в суспільстві в цілому.

Принцип історизму — один з принципів історичного пізнання, що вимагає будь-яку історичну подію вивчати в її розвитку та з урахуванням конкретної ситуації.

Становлення історизму як інтелектуальної течії було пов'язано з переходом від уявлень про циклічний характер історичного розвитку та незмінність людської природи до розуміння незворотності процесу розвитку та якісної відмінності його етапів і епох. Історизм як «правильний» метод вивчення минулого з'явився в Німеччині в рамках ідеалістичного світогляду в першій половині XIX ст. Його представники, на протипагу контовсько-спенсерівському натуралізму, який прагнув перетворити історію на придаток соціології з її «пояснюючими законами», акцентували увагу на індивідуальності та неповторності культурно-історичної реальності. При цьому вони закликали вивчати історію в її самотності в зв'язку з інтересом до сучасності.

Поряд з ідеалістичним історизмом у XIX ст. виник історизм матеріалістичний, представники якого виходили з об'єктивної закономірності історичного процесу. Вони також вважали, що існує тісний зв'язок минулого із сьогоденням. Однак для представників матеріалістичного історизму в рамках прогресистського світогляду, з одного боку, було характерно негативне ставлення до традицій, з іншого — позитивне ставлення до передбачення майбутнього на основі законів історії. В рамках матеріалістичного історизму принцип історизму розуміється як вимога розглядати кожне явище історії з точки зору того, як воно виникло, які головні етапи в своєму розвитку пройшло та чим стало тепер, а також у зв'язку з іншими явищами та конкретним досвідом історії.

В даний час як ідеалістичний, так і матеріалістичний історизм існує в різних національно-історичних модифікаціях. Принцип історизму як установка наукового історичного пізнання був підданий критиці в другій половині XX століття в рамках постмодерністської історичної епістемології. Постмодерністи вважають, що історична реальність — це те, що ми про неї думаємо, тобто минуле виступає в якості суб'єктивної презентації сьогодення. Тому вони оголосили, що історизм мертвий і його не можна більше вважати серйозним інтелектуальним підґрунтям. Установки постмодерністської епістемо-

логії були піддані критиці в рамках неокласичної моделі історичного дослідження, в якій при реалізації її наукової стратегії особливе значення надається принципу історизму. Розробка принципу історизму в неокласичній науці пов'язана також з критикою класичного, або «суворого історизму». Відповідно до принципу «суворого історизму», історична реальність — це те, що було в минулому «насправді». Тому історик повинен, з одного боку, відмовитися від будь-яких стандартів і пріоритетів, що лежать поза межами досліджуваної ним епохи, а з іншого — перейнятися її цінностями та спробувати побачити події з точки зору їх учасників. Завдання історика — інтерпретувати минуле в його власних умовах. Неокласики також мають на увазі під історичною реальністю те, що було в минулому, що можна реконструювати, дотримуючись принципу історизму, фундаментальною передумовою якого є визнання незалежності і повага минулого. Але при цьому вони вважають, що спроби «говорити голосом минулого» не витримують перевірки реальністю. У зв'язку з цим вони підкреслюють, що ми, на відміну від людей минулого, знаємо, що сталося потім, і значення, яке ми надаємо тій чи іншій історичній події, неминуче обумовлено цим знанням. Хочемо ми того чи ні, історик дивиться на минуле «з висоти», бо він вже знає, чим все це скінчилося. Крім того, положення історика в часі щодо об'єкта дослідження дозволяє, як відзначають неокласики, осмислюючи минуле, виділяти передумови, про які сучасники і не підозрювали, побачити справжні, а не бажані з точки зору учасників подій наслідки. Тому неокласики вважають, що дотримання принципу «суворого історизму», або «історії заради історії», веде до відмови від багатьох речей, що надає самій історії привабливість, без досягнення при цьому бажаної мети — повної відстороненості від сучасності.

В рамках неокласичної моделі історичного дослідження в принципі історизму виділяють три аспекти. По-перше, це — визнання того, що кожна епоха являє собою унікальний прояв людського духу з притаманними їй культурою та цінностями, що між нашою епохою і всіма попередніми існують серйозні відмінності. Тому принцип історизму вимагає врахування відмінностей між минулим і сьогоденням, подолання уявлень про те, що люди минулого поводитися і мислили так само, як ми. По-друге, це — розуміння того, що завдання історика полягає не просто в тому, щоб розкрити подібні відмінності, але й пояснити їх, занурюючи в історичний контекст. Принцип історизму в цьому аспекті передбачає, що предмет історичного дослідження не можна виривати з навколишнього оточення. По-третє, це — вимога не розглядати історичні події в ізоляції, а представляти історію як процес і зв'язок між подіями в часі. Крім того, в рамках неокласичної моделі історичного дослідження принцип історизму поширюється не тільки на пізнаваний об'єкт — історичну реальність, але й на суб'єкта, що пізнає, — історика.

Комунікативний підхід — це спосіб історичного дослідження, спрямований на осмислення форм, змісту та розвитку суспільної комунікації, яка виступає в ролі головного чинника соціальної еволюції. Найбільш повно цей підхід розвиває в своїх працях Ю. Габермас. Головним завданням вченого є дослідження комунікації в рамках всього суспільства на різних історичних етапах. Для реалізації цього завдання Ю. Габермас використовує категорію «громадськості», яка визначається як сукупність автономних об'єднань, пов'язаних один з одним вузлами комунікації, які б виробляли ціннісні судження та оцінки, значущі для всього суспільства. Дослідник вивчає форми, зміст комунікації всередині цих об'єднань, а потім на рівні узагальнення робить висновок про стан комунікативного потоку в масштабах всього соціуму. Таким чином, дослідження громадської комунікації здійснюється за допомогою осмислення дрібніших дискурсів в рамках структур «громадськості».

Оскільки в центрі уваги Ю. Габермаса перебуває суспільна комунікація, яка є головним фактором соціальної еволюції, то виділені ним історичні етапи корелюються з процесом зміни змісту та форм комунікації в рамках структур «громадськості». Ю. Габермас виділив такі типи «громадськості»: «елліністичну громадську сферу», що відповідає історії стародавнього світу, «репрезентативну громадськість», що охоплює Середньовіччя, «літературну (читаючу) громадськість», яка включає період XVII–XVIII ст., та «політичну громадськість», що виникла на рубежі XVIII–XIX ст. в Великобританії, у 30-ті роки XIX століття — у Франції, а також частково у Німеччині. Вона розвивається протягом усього XIX та XX століть і продовжує своє існування у XXI ст. Як проєкт майбутнього у Ю. Габермаса виступає «загальноєвропейська громадськість», складання окремих елементів якої почалося, на думку вченого, наприкінці XX – початку XXI ст.

Комунікативний підхід надає широкі можливості для дослідження особливостей сучасної культури, основи якої в дуже великій мірі будуються на інформації і, отже, на комунікації. Цей підхід сприяє поясненню історичного процесу з позиції розуміння минулого людини та культури досліджуваного співтовариства і досліджуваного періоду. Комунікативний підхід виступає в якості прекрасного інструменту для дослідження тривалих історичних періодів (від античності до сучасності), за допомогою комунікативного підходу можна досить глибоко проаналізувати історію розвитку книгодрукування і преси, становлення і розвитку громадських організацій тощо.

Семіотичний підхід — міждисциплінарна методологія, заснована на обліку знаково-символічної природи соціальних відносин та людських культур, уявленні про розбіжності «плану вираження» та «плану змісту» символу («що означає» (слово, предмет, зображення) і «того, що означає» (розумова концепція, що міститься в тому, що означає), «денотативних знаків» і «коннотативних смислів».

Методологічне обґрунтування семіотичного підходу стосовно вивчення історичних джерел розробив Ю. Лотман, який розглядав текст як зашифрований опис, що вимагає реконструкції набору кодів, якими користувався автор тексту, і встановлення їх кореляції з кодами дослідника. Семіотика історії спрямована на виявлення в минулому символів і кодів, переведення їх в сучасну знакову систему та розшифрування на основі цього сенсу джерела.

Семіотичний підхід передбачає розгляд історії як процесу комунікації, для вивчення якого вдаються до семіозису (перетворення незначкової історії на значкову). Культурно-семіотичний підхід до історії виражається в апеляції до внутрішньої точки зору самих учасників історичного процесу. Завдання історика — виявлення латентного сенсу культурних символів та текстів шляхом аналізу їх кореляції з соціокультурним та історичним контекстами формування і побутування. Семіотичний підхід найбільш ефективний при аналізі ритуалів, вивченні наративів та пам'ятників культури, що несуть в собі приховані смисли.

Синергетичний підхід — трансдисциплінарний підхід в історичному пізнанні, що представляє собою систему пізнавальних установок, які орієнтують істориків на інтерпретацію історичної дійсності в руслі теорії самоорганізації складних динамічних систем. Синергетичний підхід надає можливість по-новому розглядати такі питання історичного розвитку, як можливість та дійсність, традиції та інновації, минуле та сьогодення, альтернативність та вибір, подолати ті методологічні проблеми, які виникають при вивченні «крутих поворотів історії», що передбачали необхідність соціального вибору.

Згідно синергетичному підходу, суспільство — це складна система, історична еволюція якої представляє ритмічний процес самоорганізації, в основі якого лежить перехід суспільства від нестійкого стану (хаосу) до відносно стійкого (порядку) і назад. У процесах самоорганізації складних систем синергетика особливе значення надає випадковості, розглядаючи її як ту творчу силу, яка виводить систему, що перебуває у невірноваженому стані, на атрактор (відносно стійкий стан), на одну зі своїх структур самоорганізації.

У зв'язку з цим синергетичний підхід пропонує якісно іншу картину історичної реальності як в порівнянні з класичною, так і з не-класичною історичною наукою. Основу цієї картини становлять уявлення про історичну реальність як складну систему, яка в процесі самоорганізації проходить цикли, пов'язані з виникненням впорядкованих макроструктур, їх відносно стійким існуванням і руйнуванням: виникнення стійких макроструктур означає перехід від хаосу до порядку, руйнування макроструктур — перехід від порядку до хаосу. Стосовно історії хаос — це «криза», тобто такий стан суспільної системи, при якому перестають нормально функціонувати її різ-

ні підсистеми, в тому числі блок управління та суспільна свідомість. У стані хаосу в суспільстві виникають альтернативні ситуації, в рамках яких складаються різні можливості для подальшого розвитку. Минуле як історична дійсність в тому вигляді, як воно відбулося, було симетричним, тобто однозначним. Минуле як історична реальність включало в себе різні можливості історичного розвитку, його інваріантність була результатом реалізації однієї з цих можливостей. Звідси випливає, що важливим завданням історичного дослідження є вивчення не тільки інваріантів історичного розвитку, а й тих потенційних можливостей (альтернатив історичного розвитку), в рамках яких цей інваріант відбувся як реалізація однієї з них.

В рамках синергетичного підходу склалося уявлення про те, що суспільство в альтернативній ситуації може різко змінити свій стан під впливом самих незначних факторів. Згідно синергетичному підходу в суспільстві як нелінійному середовищі в точці біфуркації потенційно існує спектр структур (форм організації), які можуть з'явитися. Причому те, які структури можуть виникнути в даному середовищі, які є можливості історичного розвитку, визначається виключно внутрішніми властивостями цього середовища, а не параметрами зовнішнього впливу. Іншими словами, в самій історичній реальності в ситуації альтернативності приховане поле органічно можливих шляхів її розвитку. Однак незначні зовнішні впливи (випадковості) можуть зробити істотний вплив на «вибір» варіантів цього розвитку.

Нове осмислення ролі випадковості в синергетиці дозволяє по-іншому інтерпретувати роль випадковості в історії, розглядаючи її як конструктивне начало історичного розвитку та причину появи нового. Вона «запускає» механізм переходу від однієї відносно стійкої ситуації до іншої, «обираючи» при цьому один із шляхів цього переходу, можливий спектр яких визначається самою системою. Особливістю нелінійних систем є те, що при однакових збільшеннях зовнішніх впливів вона може давати різну реакцію, що залежить від вихідного її стану. На цій особливості будується ефект управління складними системами: малі зовнішні впливи на систему можуть призвести до великих наслідків і, навпаки, великі впливи можуть виявитися в управлінському плані нікчемними. Знання цього ефекту надає історичу можливість зрозуміти, чому, наприклад, багато реформ не приводили до бажаного результату, незважаючи на істотні витрати, а незначні, здавалося б, історичні події викликали катастрофічні наслідки.

В цілому в рамках синергетичного підходу відбулася відмова від образу світу минулого, побудованого з елементарних частинок (цеглинок об'єктивної дійсності), на користь уявлення про історичну реальність, атрибутом якої виступає нелінійність, що інтерпретується як імовірна можливість її різноманітної еволюції. Роз-

виток суспільства як складної системи носить не тільки альтернативно-імовірнісний, але й незворотній характер, тому прихильники синергетичного підходу обґрунтовують неспроможність постановки в науковій свідомості таких проблем як «виправлення помилок минулого» або «пошук виходу з історичного глухого кута». З позицій синергетичного підходу, «виправити помилки минулого» не можна, оскільки кожна нова альтернативна ситуація створює свій спектр історичних можливостей, реалізація яких залежить від випадковостей. Це ж стосується і «пошуку виходу з історичного глухого кута», оскільки не можна повернутися назад, на ту «розвилку історії», яка нібито вкрала суспільство з істинного шляху розвитку.

Системний підхід — сукупність принципів (системності, цілісності, функціональності, множинності), які формують самостійний методологічний напрямок наукового дослідження. Системний підхід є способом теоретичного осмислення та реконструкції об'єктів (систем) як сукупності взаємопов'язаних елементів (компонентів), що мають вхід (ресурси), вихід (мета), зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок.

Формування і розвиток системного підходу як методологічного принципу пов'язано зі становленням теорії систем. Центральним поняттям в системному підході виступає поняття системи. Система являє собою таку цілісну сукупність елементів, взаємодія яких зумовлює появу нових інтеграційних якостей, які не властиві окремим елементам системи.

Система характеризується наявністю структури, функцій та навколишнього середовища. Структура — внутрішня організація системи, вона складається з певного набору компонентів, між якими існують відносини (зв'язки). Компоненти системи — це підсистеми та елементи. Підсистема визначається як частина системи, яка сама утворена з компонентів, тобто сама представляє собою систему в структурі вищого порядку. Елемент — нероздільний далі носій властивостей системи. Структура визначає сутність системи як цілого. Структура в значній мірі впливає на стабільність функціонування системи і відображає ступінь її розвиненості. Функція — це форма, спосіб життєдіяльності системи та її компонентів. У функціях системи реалізується її призначення. Середовище системи — це її оточення, тобто ті об'єкти, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування, функціонування та розвиток системи, що вивчається.

Внутрішня організація системи та її взаємодія з навколишнім середовищем визначається зв'язками і відносинами, які формують рівні ієрархії та характеризуються як координація і субординація. Координація — горизонтальна, просторова впорядкованість та узгодженість структур і функцій систем. Субординація — вертикальна,

тимчасова підпорядкованість структур і функцій систем. Структури і функції систем більш низького рівня детермінуються структурами і функціями систем більш високого рівня.

Система має низку властивостей — це цілісність, емерджентність, структурність, ієрархічність, стійкість, адаптивність, функціональність, самоорганізація, подільність, відкритість, мінливість.

Цілісність системи надає їй якісну унікальність, дозволяє її ідентифікувати та виділити з навколишнього середовища. Властивість емерджентності свідчить про наявність нової якості, яка відсутня у окремих елементів системи та є результатом їх взаємодії. Структурність системи — це наявність відносно стійких та впорядкованих взаємозв'язків і взаємодій між елементами, вона виступає як відображення певних принципів організації. Структура системи повинна бути оптимальною з точки зору виконуваних завдань і функцій. Ієрархічність відображає наявність в системі більше одного рівня упорядкованості. Стійкість — здатність системи зберігати основні властивості, характеристики та структуру в заданих межах при різних зовнішніх впливах. Стійкість тісно пов'язана з такою властивістю як адаптивність, тобто здатністю системи взаємодіяти з навколишнім середовищем, не змінюючи своєї цілісності. Адаптація може бути пасивною та активною. При пасивній адаптації система не змінює свої характеристики і прагне або ізолюватися від навколишнього середовища, або пристосуватися до нього. Активна адаптація притаманна системам, що впливають на навколишнє середовище з тим, щоб знизити його несприятливі впливи. Для більшості соціальних систем характерна активна адаптація. Функціональність — здатність систем реалізовувати певні функції, що забезпечують досягнення її цілей. Самоорганізація інтерпретується як властивість системи змінюватися, в тому числі в структурному відношенні, за рахунок внутрішніх джерел без допомоги ззовні. Подільність — здатність системи розпадатися, ділитися, утворюючи нові системи. Подільність — це якість складних систем, які досягли граничного організаційного рівня з урахуванням оптимальних розмірів існування. Відкритість системи являє собою базову властивість, що відбиває процеси взаємодії систем з навколишнім середовищем.

З урахуванням ступеня інтенсивності цих процесів системи прийнято поділяти на відкриті та закриті. Система має також таку властивість, як здатність до змін (мінливість), тобто її елементи, володіючи відносною самостійністю, в силу внутрішніх тенденцій та під впливом зовнішнього середовища можуть набувати нові якості і риси. Можливі два типи розвитку систем: 1 — видозміна окремих структур і функцій при збереженні загальносистемних функцій; 2 — зміна загальносистемних функцій. Другий тип пов'язаний із загибеллю системи або переродженням її в нову якість.

Реалізація системного підходу пов'язана з вирішенням наступних завдань: 1) вивчення феномена цілісності та встановлення складу системи, її елементів; 2) дослідження закономірностей з'єднання елементів в систему, тобто структури об'єкту, що утворює ядро системного підходу; 3) аналіз функцій системи та складових її елементів; 4) дослідження генези системи, її кордонів і зв'язків з іншими системами. Для реалізації системного підходу використовуються методи системного аналізу, а також його різновиди — структурно-функціонального аналізу.

Макроісторичний підхід — методологічний принцип вивчення історії, спрямований на узагальнення історичного досвіду на основі генералізації, створення макромоделей, які прагнуть до розуміння логіки розвитку громадських систем та цивілізацій в режимі «довгого часу».

Основна увага макроісторичних досліджень направлена на пізнання рушійних сил історичного розвитку, які по-різному трактувалися істориками в різні епохи та в різних соціально-історичних координатах — від божественного провидіння до діалектики продуктивних сил і виробничих відносин.

Макроісторичний підхід орієнтований на вивчення великих історичних процесів, на побудову загальних схем історичного прогресу, на створення глобальних концепцій історії. Для макроісторичного підходу характерна міждисциплінарність і використання соціологічних та економічних теорій, зайнятих вивченням структур; опора на «масові», «верифіковані», не унікальні дані.

Мікроісторичний підхід — міждисциплінарний методологічний принцип дослідження, що передбачає максимально деталізоване вивчення конкретної людини, її поведінки з тим, щоб зрозуміти, яким чином відбувається поєднання індивідуальних прагнень і дій з соціально заданим макроісторичним контекстом. Підхід передбачає вивчення окремих явищ, що відбувалися в житті людей минулого, з метою виявлення пануючих уявлень і тенденцій в суспільстві в цілому. Об'єктом дослідження може виступати як окрема людина, так і сім'я, село чи соціальна група, причому протяжність досліджуваного часового періоду також може варіюватися від моментального казусу до життєвої біографії. Мікроісторичний підхід невіддільний від макроісторії, але збагачує її, оскільки дає можливість зрозуміти дію історичних сил на індивідуальному рівні.

Мікроісторичний підхід передбачає творчий і особистісний підхід дослідника до інтерпретації фактів, оскільки історичний матеріал рідко надає досліднику достатньо даних для етнографічно «щільного опису». В силу цього мікроісторію нерідко звинувачують в релятивістському підході до історичної дійсності.

Феноменологічний підхід — методологія вивчення історії, заснована на принципі безпередумовного пізнання, спрямована на осягнення чужого світорозуміння шляхом реконструкції самосвідомості як системи ціннісно-значущих уявлень, які впливали на поведінку людини.

Феноменологічний підхід як спосіб вивчення історичної реальності являє собою систему методологічних установок, що орієнтують істориків на її інтерпретацію в руслі феноменологічних теорій, розроблених в різних галузях соціально-гуманітарного знання. Великий вплив на становлення сучасних уявлень про феноменологічний підхід в історичному пізнанні справили ідеї трансцендентальної феноменології Е. Гуссерля, соціології М. Вебера, соціологічної феноменології А. Шюца, феноменологічної соціології знання П. Бергера і Т. Лукмана. Трансцендентальна феноменологія Е. Гуссерля в плані історичної онтології розглядає історію як життєвий інтерсуб'єктивний світ, буттєвою основою якого виступає інтенціональна свідомість, що додає осмисленість історичному досвіду.

Уявлення про інтерсуб'єктивність життєвих світів та інтенціональність як універсальну властивість свідомості дозволили сформулювати одну з найважливіших проблем феноменологічного підходу — проблему розуміння «іншого» як представника іншого життєвого світу. Цю проблему Е. Гуссерль пропонував вирішувати шляхом феноменологічної редукції, тобто утримання від установок, властивих життєвому світу дослідника. Тому в плані історичної гносеології трансцендентальна феноменологія Е. Гуссерля виходить із принципу «безпередумовності» історичного пізнання.

Феноменологічний підхід спирається також на деякі ідеї, закладені в соціології М. Вебера, предметом якої виступають соціальні дії, що визначаються осмисленим співвіднесенням з діями інших людей, а когнітивної стратегією — розуміння як «інтерпретуюче осягнення» дій, виходячи з суб'єктивно передбачуваного сенсу. При цьому М. Вебер виділяв безпосереднє розуміння передбачуваного сенсу дій і пояснює розуміння їх мотиваційного сенсу. Центральним поняттям соціологічної феноменології А. Шюца є соціальна реальність як життєвий світ, наповнений змістом, яким наділяють його люди в повсякденному житті. Завдання соціологічної феноменології — показати, як у свідомості індивіда на основі його суб'єктивного досвіду конструюються та конститууються різні життєві світи, в яких він живе і які визначають «когнітивний стиль» його повсякденної життєдіяльності. Ідеї А. Шюца отримали розвиток в феноменологічній соціології знання П. Бергера і Т. Лукмана — теорії про «соціальне конструювання реальності». Відповідно до цієї теорії соціальна реальність — це продукт соціального конструювання суб'єктів соціальної взаємодії, тому єдиної реальності немає, а є багато соціальних

реальностей, тобто за феноменами конструюючої свідомості стоять структурні контексти, що не усвідомлювані дійовими особами.

Предметом феноменологічного підходу в сучасному історичному пізнанні є феномени як продукти індивідуальної або колективної свідомості, що становлять повсякденний життєвий світ людини, в рамках якого інтерпретуються значення та смисли соціальних дій і взаємодій. Тому феноменологічний підхід направлений на реконструкцію феноменів як продуктів індивідуальної та суспільної свідомості з метою розуміння повсякденних життєвих практик. Завданням феноменологічного підходу є «розуміння» минулих «життєвих світів» шляхом їх інтерпретації у свідомості суб'єкта, що пізнає. Феноменологічний підхід — один з основних підходів в неklasичній моделі історичного дослідження, ідіографічна когнітивна стратегія якої полягає у відновленні сенсу чужої індивідуальності, її комунікативної і символічної природи за допомогою аксіологічного «вживання» в неї.

Цивілізаційний підхід — сукупність методологічних принципів макропояснювальної моделі історичного процесу, що дозволяє «вписати» конкретне суспільство в контекст загальносвітової історії через соціокультурну своєрідність суспільства як цілості. Цивілізаційний підхід як спосіб вивчення історичної реальності являє собою систему методологічних установок, що орієнтують на її інтерпретацію в руслі цивілізаційних теорій, розроблених в різних областях соціально-гуманітарного знання.

Методологічні проблеми використання цивілізаційного підходу полягають в тому, що існує широкий розкид значень та смислів, в яких вживається слово «цивілізація». В даний час можна виділити три підходи до розуміння цивілізації: унітарний, стадіальний та локально-історичний. В рамках унітарного підходу, що склався в руслі класичної моделі історичного пізнання на початку XIX століття, цивілізація розглядалася як ідеал прогресивного розвитку людства, орієнтири якого задавалися найбільш розвиненими європейськими країнами. В руслі цієї моделі пізнання у XIX–XX століттях були створені різні стадіальні теорії цивілізацій як етапів розвитку людства в цілому: 1) «дикість — варварство — цивілізація»; 2) «традиційна — сучасна»; 3) «аграрна — індустріальна — постіндустріальна»; 4) «космогенна — техногенна — антропогенна»; 5) «усна — письмова — книжкова — екранна». При цьому розвиток цивілізацій як стадій розвитку людства розглядається в контексті довгострокового (багатовікового) історичного циклу, що включає фази зародження, становлення, зрілості, старіння, кризи та релікту. В рамках локально-історичного підходу до розуміння «цивілізацій», який сформувався наприкінці XIX – в першій половині XX ст. в руслі неklasичної моделі історичного пізнання, цивілізації розглядалися як унікальні локально-історичні утворення.

Методи

Метод історичного дослідження — систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певну задачу чи досягти певної мети. З урахуванням ролі в процесі історичного дослідження методи історичного дослідження підрозділяються на основні, допоміжні та спеціально-історичні.

Відмінною рисою методів історичного дослідження залишається їх опора на логічний інструментарій — вміння міркувати, аналізувати, узагальнювати наявні факти, залучаючи в якості помічника наукову інтуїцію. Перебільшення ролі інтуїції нерідко призводить до сприйняття методів історичного дослідження як варіанта ментальних практик, орієнтованих на ірраціональне «осягнення» духу історії та заперечення наукових моделей її пізнання.

В даний час методи історичного дослідження активно поповнюються за рахунок включення міждисциплінарних методів. В історії поряд з традиційними методами історичного, джерелознавчого та історіографічного аналізу знайшли застосування методи аналізу текстів, соціологічного дослідження, математичного моделювання тощо. Всі вони поповнюють категорію допоміжних методів історичного дослідження.

Метод аналогії — метод прогнозування, заснований на порівнянні відомих історичних подій з аналогічними подіями та явищами, які можуть статися в майбутньому. Використовується найчастіше для визначення шляхів розвитку нових галузей, економічних районів; впливу нових товарів на ринок, несистемного порівняння теоретичних побудов з різночасними локальними історичними фактами та подіями всесвітньої історії.

Пізнавальна цінність аналогії полягає в тому, що на основі встановлення подібності об'єктів та процесів за деякими ознаками з'являється можливість зробити висновок про подібність в інших ознаках, тобто робити умовиводи за аналогією. Умовивід за аналогією є одним з основних способів формування наукових гіпотез і грає важливу евристичну роль у пізнанні. На початкових етапах дослідження нових, незнайомих явищ вчений шукає якісь їхні аналоги і, таким чином, використовує вже наявні знання.

Аналогія може бути строгою або нестрогою. При строгій аналогії загальні ознаки повинні бути повністю однаковими і зв'язок їх не повинен залежати від специфіки порівнюваних об'єктів. Нестрога аналогія допускає неповний збіг ознак, в цьому випадку основний акцент робиться на сутнісні характеристики порівнюваних об'єктів, які забезпечують їх сумісність. Строга аналогія практично непридатна при вивченні історичних явищ в силу їх варіативності.

Основною проблемою використання методу аналогії є обґрунтування порівнянності об'єктів порівняння. Особливу увагу в

цьому випадку приділяється вивченню внутрішніх та зовнішніх умов їх функціонування, а також закономірностей розвитку. Вони принципово важливі для оцінки можливості перенесення «історії» одної події на іншу, або на таку, майбутню якої ще не визначено (в разі прогнозування).

Метод аналогії знайшов широке застосування при розробці цивілізаційних концепцій, так чи інакше пов'язаних з вирішенням проблеми типології цивілізацій / культур [концепція «кінця історії» О. Шпенглера, «культурно-історичних типів» М. Данилевського, теорії цивілізацій «виклик-відповідь» А. Тойнбі та інші]. Так, наприклад, спираючись на приклади всесвітньої історії, О. Шпенглер аргументує свою основну тезу про те, що європейська цивілізація вступає в завершальну стадію свого розвитку. Використання історичної аналогії для побудови теоретичних концептів обмежена її індуктивною природою. Метод аналогії працює, лише будучи включеним в ширшу систему дедуктивних висновків. Аналогія, не підтверджена дедуктивним висновками, залишається на рівні ймовірного, гіпотетичного знання.

Дедукція — метод теоретичного пізнання, який являє собою логічне судження, засноване на принципі «сходження від загального до конкретного; від абстрактного до конкретного». Поняття «дедукція» як доказ за допомогою силогізму зустрічається у Аристотеля, широко використовувалося в середньовічній логіці та філософії. Р. Декарт вважав, що дедукція дозволяє отримати лише опосередковане, засноване на судженнях, знання і вважав за краще дедукції інтуїцію. Ф. Бекон розглядав дедукцію як «другорядний» метод і вважав, що справжнє знання дає тільки індукція. Представники німецької філософії, навпаки, бачили в дедукції джерело «істинного» аналітичного знання.

Виділяють різні форми дедукції: класична дедукція, де судження будується за схемою від загального до приватного; розщеплююча дедукція, коли пізнання рухається від знання предмета в цілому до розуміння його частин; консеквенціальна (заклучна) дедукція, де умовивід будується від знання слідства до розуміння причини.

Дедукція дозволяє з наявного знання отримувати нове на основі судження (силогізму) без звернення до практики та досвіду. Питома вага дедуктивної аргументації в різних областях знання істотно різниться. Вона широко застосовується в точних і природничих науках (математиці, математичній фізиці). В історичних дослідженнях такий підхід найбільш продуктивний при систематизації знань, проведенні типології, розробці понятійного апарату, уточненні теоретичних уявлень про досліджуване явище. Важливу роль дедукція грає при доказі: вона використовується для обґрунтування одних тверджень шляхом посилення на істинність інших.

Дискурсивний аналіз — метод аналізу тексту, в основі якого лежить уявлення про дискурс як складне комунікативне явище, що включає акт створення певного тексту, а також залежність мовного твору від різних екстралінгвістичних чинників: знань про світ, думок, установок та конкретних цілей мовця. Дискурс визначається як довільний фрагмент тексту, що складається більш ніж з одного речення та відображає певний концепт. Дискурс створює загальний контекст, який описує дійові особи, об'єкти, обставини, час, вчинки тощо.

В історичному дослідженні дискурсивний аналіз — це метод інтерпретації текстів історичних джерел, що включає виявлення дискурсів всередині одного джерела на основі виділення загальної теми, термінології, місця в смисловому полі; класифікацію груп висловлювань (дискурсів) всередині одного тексту та їх опис; дослідження взаємовідносин між цими групами всередині одного тексту та їх зв'язків з дискурсами в інших історичних джерелах; інтерпретацію взаємозв'язків різних значень дискурсу та конкретних символів в текстах, їх еволюції протягом певного історичного періоду.

Ідіографічний метод — метод дослідження, націлений на вивчення та опис історичних явищ як унікальних і неповторних.

Методологічне обґрунтування ідіографічний метод отримав в працях В. Віндельбанда та Г. Ріккерта, які розглядали його як основний метод наук про культуру, спрямований на опис індивідуальних особливостей «істотних» історичних фактів. «Номотетичне мислення», згідно В. Віндельбанду, орієнтоване на відшукання загальних законів, яким підкоряються природні процеси та явища. «Ідіографічне мислення» шукає окремі, відмінні від інших, історичні факти. Надалі воно стало основою одного з напрямків крос-культурних досліджень, завдання якого — виявлення особливих, специфічних явищ, локалізованих у часі і просторі.

Ідіографічний метод задає таку стратегію історичного пізнання, яка націлена на відновлення сенсу чужої індивідуальності, її комунікативної та символічної природи за допомогою «вживання», занурення історика в минуле. В екстремальній формі ідіографічний метод отримав розвиток в постмодерністській моделі історичного пізнання.

В даний час ідіографічний метод використовується в неокласичній історичній науці, в якій він трактується з позицій принципів додатковості та альтернативності. Згідно з цими принципами, щодо будь-якого предметного поля історичного дослідження можна поставити безліч пізнавальних завдань, а їх вирішення можливе за допомогою різних способів історичного пізнання, пріоритетність яких визначається методологічними позиціями дослідника.

Індукція — метод теоретичного пізнання, який являє собою логічне судження, засноване на методі «сходження від конкретного до абстрактного», від приватних (окремих) фактів до загального висновку.

Термін «індукція» зустрічається у Аристотеля, який розглядав її як спосіб умовиводу, протилежний силогізму. Родоначальником сучасного вчення про індукцію як основного методу наукового пізнання виступає Р. Бекон. Подальший розвиток поняття «індукція» пов'язаний з ім'ям Дж. Ст. Мілля, який у своїй книзі «Система логіки» сформулював п'ять правил доказу причинних законів та зв'язків, заснованих на певних алгоритмах індуктивних умовиводів.

Особливістю індуктивного методу виступає те, що він пов'язує окремі явища з висновком не строго через закони логіки, а швидше через емпіричні уявлення. Індукція необхідна не тільки для узагальнення фактів, її застосовують при доказах, у висновках і підсумках. Індуктивний метод незамінний при проведенні експериментів, спостереженні, опитуваннях, а також при вивченні історичних джерел. Крім того, індукція використовується як спосіб виведення абстрактних понять з конкретних даних, тим самим сприяючи формуванню мови науки.

Розрізняють повну індукцію — метод дослідження, при якому результат отриманий на основі вивчення всіх окремих випадків (суцільне спостереження), і неповну індукцію — вивчення окремих приватних випадків (несуцільне спостереження). Результатом неповної індукції виступає гіпотеза, яка потребує доказу. Історичне знання часто виступає як результат неповної індукції.

Історико-біографічний метод — метод історичного дослідження, спрямований на опис, реконструкцію та аналіз обставин життя, результатів діяльності, психологічного портрета історичної особистості / соціальної групи. Ґрунтується на вивченні особистих документів (автобіографій, листів, щоденників, мемуарів) представників певної групи осіб для реконструкції їхнього внутрішнього світу; описі типової структури життєвого шляху та створенні колективних біографій певних соціальних груп.

Історико-біографічний метод відомий давно, з ним пов'язані становлення та розвиток історії як науки, оскільки головним героєм політичної історії завжди виступала особистість — правитель, герой, воєначальник тощо. З позицій цього підходу історичний процес довгий час розглядався як результат діяльності великих людей.

Історико-біографічний метод характеризується прагненням розкрити досліджувану особистість у всій повноті її життєвої історії. В основі методу лежить дедуктивний підхід, оскільки реконструкція життєпису спирається, перш за все, на ті результати, «сліди», які історичний діяч залишив в історії. Метод передбачає залучення особливого корпусу джерел — документів особового походження (свідчень сучасників, щоденників, мемуарів, спогадів). Особливістю історико-біографічного методу є широке застосування літературно-

художніх прийомів викладу матеріалу (сюжетність, образність), а також емоційність, наявність авторської позиції в оцінці особистості.

У ХХ ст. історико-біографічний метод розвивався під впливом досягнень соціології та психології, де «біографічний метод» затвердився в якості одного з основних методів дослідження. В результаті поряд з вивченням індивідуальних біографій з'явилися такі нові напрямки історії, як «колективні біографії», або просопографія. Метод створення колективних біографій спрямований на встановлення певного кола осіб в якості об'єкта дослідження та вивчення їх демографічних, соціальних, культурних характеристик.

Історико-генетичний метод — один з методів історичного дослідження, націлений на вивчення генезису (походження, етапів розвитку) конкретних історичних явищ та аналіз причинності змін. І. Д. Ковальченко визначав зміст методу як «послідовне розкриття властивостей, функцій та змін досліджуваної реальності в процесі її історичного руху, що дозволяє найбільшою мірою наблизитися до відтворення реальної історії об'єкта».

За своїм змістом історико-генетичний метод найбільшою мірою відповідає принципу історизму, тому використовується лише в його межах і є в значній мірі застарілим. В основі його лежать переважно описові технології, однак результат історико-генетичного дослідження тільки зовні має форму опису. Основна мета історико-генетичного методу полягає в поясненні фактів, виявленні причин їх появи, особливостей розвитку та наслідків, тобто аналізі причинності.

Історико-системний метод — один з методів історичного дослідження, в якому реалізуються принципи системного підходу. Історико-системний метод направлений на вивчення об'єктів та явищ минулого як цілісних історичних систем: аналіз їх структури, функцій, внутрішніх та зовнішніх зв'язків (морфології), а також динамічних змін (генезис).

Термін «історико-системний метод» ввів в умовах радянського ігнорування світового методологічного досвіду І. Д. Ковальченко, розглядаючи його як метод, основу якого становить структурно-функціональний аналіз, доповнений характеристикою розвитку системи з урахуванням її властивостей. Гносеологічний потенціал історико-системного методу не вичерпується тільки описом структурно-функціональних параметрів історичних об'єктів або явищ, він дозволяє перейти від конкретно-історичного знання до теоретичного, до розуміння законів функціонування соціальних систем та їх моделювання. Крім того, в рамках історико-системного методу вирішується завдання співвіднесення моделі з реальними проявами об'єкта та оцінка здатності моделі «передбачати» або «реконструювати» поведінку системи. Особливістю історико-системного методу виступає широке використання поряд з загальнонауковими метода-

ми, заснованими на логічному судженні, методів системного аналізу та математичного моделювання. Зараз історико-системний метод є анахронізмом радянського методологічного монізму.

Історико-типологічний метод — один з методів історичного дослідження, в якому реалізуються завдання типології. В основі типології лежить розподіл (впорядкування) сукупності об'єктів або явищ на якісно однорідні класи (типи) з урахуванням властивих їм загальних значущих ознак. Типологія вимагає дотримання ряду принципів, центральним з яких є вибір основ типології, що дозволяє відобразити якісну природу як всієї сукупності об'єктів, так і самих типів. Типологія як аналітична процедура тісно пов'язана з абстрагуванням та спрощенням дійсності. Це відбивається в системі критеріїв і «кордонів» типів, які набувають абстрактні, умовні риси.

В історичній науці історико-типологічний метод застосовується для вивчення масових історичних об'єктів та явищ, його основне завдання — виявлення та аналіз соціально-економічних та соціально-культурних історичних типів, тобто створення історичної типології.

Можна виділити наступні варіанти застосування історико-типологічного методу: 1) на основі використання дедуктивного методу, тобто шляхом теоретичного осмислення даного явища (теоретична типологія). Дедуктивний підхід до побудови типології можливий за умови глибокого знання досліджуваного об'єкта і відповідає поняттю ідеальний тип, введеному М. Вебером; 2) шляхом застосування індуктивного методу: від часткового до загального (емпірична типологія). Індуктивний підхід до типології знайшов відображення в роботах Г. П. Беккера, котрий обґрунтовував поняття «конструювати» тип стосовно соціологічних досліджень. Відмінність «ідеального» типу від «конструйованого» полягає в методі його моделювання. Останній створюється на основі конкретних відомостей, що характеризують соціальну реальність. Індуктивний підхід до типології часто спирається на формальні прийоми (типологічне групування, методи багатовимірної статистики) і дозволяє врахувати специфіку досліджуваної сукупності, але не може виходити за її межі, тобто не має властивості загальності; 3) на основі змішаного дедуктивно-індуктивного підходу. В цьому випадку типи визначаються на основі теоретичного аналізу, а їх кількісні характеристики уточнюються емпіричним шляхом.

Кейс-стаді (кейс-метод або метод ситуацій) — різновид монографічного наукового дослідження, об'єктом якого виступає один або декілька випадків. Завдання дослідження орієнтовані на їх детальний опис, вивчення та інтерпретацію з метою розуміння та аналізу історичних процесів, що протікають в суспільстві.

Даний метод був розроблений в рамках Чиказької школи соціології, створення якої було пов'язане з науковою діяльністю Роберта

Езри Парка, який розпочав у 1916 році дослідження міста як соціального середовища, де використовував методи кейс-стаді, біографічний метод («історії життя») і безпосередні спостереження. У методичному плані особливістю Чиказької школи було тяжіння до емпіризму. Її представники [Н. Андерсен, Р. Маккензі, Е. Хьюз, У. Томас, Ф. Знанецький] визначали кейс-стаді як не кількісні дослідження, які роблять акцент на історії та контексті подій, що відбуваються, уникають узагальнень та орієнтовані на розуміння соціального життя через уявлення діючих осіб. Ключовим методологічним моментом кейс-стаді стала опора на якісні методи збору та аналізу емпіричного матеріалу.

Виділяються три основні підходи до реалізації кейс-методу:

1) номотетичний, коли одичне зводиться до загального, і дослідник обґрунтовує можливість подібної інтерпретації на основі порівняння конкретного випадку з «нормою»;

2) ідіографічний, коли одичне оцінюється як унікальність, виняток, які неможна віднести до загального;

3) інтегрований, заснований на аналізі одичного випадку в контексті виявлення зв'язку «явище — сутність». Суть останнього варіанту полягає в тому, що при аналізі враховуються обидва результати порівняння (унікальне та загальне), що дозволяє наблизитися до розуміння «універсального» як відображення внутрішньої сутності явища, що набуває риси закономірного. Схематично модель пізнання в цьому випадку виглядає так: «унікальне — індивідуальне — універсальне».

Завдяки поєднанню описовості та аналітики кейс-стаді набув поширення в історичній науці. Він знайшов застосування в дослідженнях з усної історії, заснованих на використанні «нетрадиційних» методів збору історичної інформації (біографічного методу, опитування, спостереження). Можливості методу актуальні для вивчення історії повсякденності, інтелектуальної історії, біографіки, гендерних досліджень та інших напрямків нової соціальної історії.

Контент-аналіз — метод формалізованого аналізу текстів документів, суть якого полягає у вимірюванні та перетворенні текстової інформації в кількісну форму з метою її подальшої статистичної обробки.

Перші спроби застосування контент-аналізу відносяться до кінця XIX ст. і були пов'язані з вивченням періодичної преси. Теоретичне та методичне осмислення можливостей контент-аналізу дано в роботах Б. Берелсона, який на початку 1950-х рр. виділив та охарактеризував основні види контент-аналізу, критерії та одиниці виміру.

Проведення контент-аналізу включає ряд етапів: 1) вибір об'єкту аналізу, документа або масиву однорідних документів; 2) виділення одиниць та категорій аналізу, визначення їх значень, зв'язків; 3) підрахунок частоти вживання одиниць аналізу або обсягу (простору), які вони займають в тексті; 4) інтерпретація отриманих результатів.

З урахуванням досліджуваних одиниць аналізу можна виділити такі різновиди контент-аналізу: 1) символічний; 2) тематичний; 3) структурний; 4) аналіз модальності текстів. При проведенні символічного контент-аналізу в якості інформаційної одиниці, а також одиниці рахунку виступають певні слова або словосполучення. Категорією аналізу може виступати також ідея, судження, закінчена думка, культурні коди. Тематичний контент-аналіз націлений на вивчення масиву текстів, де в якості предмета аналізу досліджується тема документа. При проведенні тематичного контент-аналізу зазвичай враховується обсяг приділеної конкретній темі уваги. Аналіз модальності текстів орієнтований на вивчення ставлення авторів документа до описуваних подій або процесів (наприклад, позитивне або негативне), форма подачі інформації, виразність засобів, аргументація, способи впливу на читача.

Особливим різновидом контент-аналізу виступає структурний аналіз тексту. Об'єктом дослідження в ньому виступає конкретний документ, а в якості одиниць аналізу та підрахунку — його структурні елементи, в тому числі теми, аргументи, ілюстрації та інше. Структурний аналіз використовується для виявлення співвідношення тем всередині тексту, особливостей їх подачі, а також ефективності тексту, тобто відповідності структури та оформлення тексту меті повідомлення.

При проведенні контент-аналізу особливу увагу слід приділити строгості та коректності процедур формалізації, в тому числі правильному вибору та інтерпретації категорій і одиниць аналізу.

Номотетичний метод — метод вивчення історії, висхідний до класичного позитивізму, представники якого, спираючись на ідеї повторюваності та причинно-наслідкової залежності, акцентували увагу на об'єктивному та позитивному характері історичного пізнання. Номотетичний метод орієнтує історика на вивчення «загального» в історичних явищах, що має форму «закону», він протилежний ідіографічному методу як способу вивчення «одиночного», що має форму «індивідуального». В основі його технології лежать прийоми порівняння, але вони націлені на виявлення подібності, а не відмінності.

В контексті неокантіанського поділу «наук про природу» та «наук про дух», який отримав методологічне обґрунтування в роботах В. Віндельбанда і Г. Ріккерта, номотетичний метод спочатку використовувався тільки стосовно до галузі природничих (точних наук), що користуються генералізуючим методом та відкривають закони. Однак потім номотетичний метод знайшов застосування в інших областях наукового знання. На початку ХХ ст. номотетичний метод став розглядатися в методології історії як один з підходів до побудови історичного знання.

Номотетичний метод в прагненні до холізму та систематичності історичного знання неминуче виходить на ідею історії як «цілого», що має певну логіку розвитку. Він виступає як методологічне підґрунтя

класичної моделі історичного дослідження, когнітивною стратегією якої є реконструкція історичної дійсності у вигляді системи емпіричних та теоретичних знань, адекватних об'єктивній дійсності, що набувають статусу наукових істин. Номотетичний метод отримав подальший розвиток в неокласичній моделі історичного дослідження, в якій він трактується з позицій принципів додатковості та альтернативності. Згідно з цими принципами, щодо будь-якого предметного поля історичного дослідження можна поставити безліч пізнавальних завдань, а рішення певного класу дослідницьких завдань можливо за допомогою різних способів історичного пізнання, пріоритетність яких визначається методологічними позиціями дослідника.

Метод реконструкції:

1) експериментальний метод, який використовується в спеціальних та допоміжних історичних дисциплінах (археології, етнографії тощо) і націлений на відтворення конкретних об'єктів матеріальної та духовної культури минулого, а також технологій. Метод реконструкції заснований на комплексному використанні відомостей археологічних, етнографічних, образотворчих, письмових та ін. джерел, а також наукових знань, інтуїції та уяви вченого;

2) спосіб пізнання, орієнтований на відновлення повної картини фактів та явищ минулого з опорою на уривчасті, неповні відомості історичних джерел, а також їх пояснення;

3) метод створення історичних реконструкцій, який використовується в історичних рольових іграх.

Порівняльно-історичний метод — один з найпопулярніших методів історичного дослідження, націлений на виявлення загального та особливого на основі зіставлення історичних об'єктів або явищ. Слід розрізняти порівняльно-історичний метод та порівняння як логічний прийом, який використовується при вирішенні задач типології, періодизації, системному аналізі. У порівняльно-історичному методі порівняння виступає в ролі методологічного принципу — способу пізнання сутності історичних явищ і процесів через їх зіставлення на основі аналогії.

Порівняльно-історичний метод сформувався у ХІХ ст., хоча історичні порівняння використовувалися й раніше, переважно в ілюстративному плані. У ХІХ ст. цей метод отримав наукове обґрунтування в роботах по антропології, написаних в контексті теорії позитивізму та еволюціонізму. У другій половині ХХ ст. в британській соціології були розроблені методи синхронного та діахронного порівняння. У США порівняльний метод став основою крос-культурних або крос-національних досліджень.

В історичній та філософській літературі переважають настільки широкі підходи до визначення області застосування порівняльно-історичного методу, що можна констатувати його сприйняття в якості універсального засобу аналізу інформації, який може використовувати-

ватися з різними цілями — для проведення дослідження у будь-якій галузі або навіть просто для того, щоб написати ритуальну методичну частину кваліфікаційної праці.

Порівняльно-історичне дослідження включає кілька етапів: 1) визначення об'єктів порівняння та обґрунтування їхньої сумісності, тобто доказ однорідності досліджуваних явищ з урахуванням внутрішніх сутнісних характеристик; 2) розробка критеріїв порівняння: за якими параметрами та характеристиками буде здійснюватися зіставлення; 3) формування інформаційної бази порівняння (відбір та аналіз історичних джерел, визначення того, наскільки вони дозволяють отримати не тільки достовірну, але й придатну для порівняння інформацію); 4) виявлення сутності та характеристик досліджуваних об'єктів через розуміння відмінностей та аналіз їх причин.

Порівняльний аналіз об'єктів на початковому етапі націлений на виявлення подібності (з використанням прийомів типології та періодизації) і тільки потім — на визначення відмінностей, а також на аналіз їх причин. Відмінності можуть бути результатом того, що досліджувані об'єкти відносяться до різних етапів соціокультурного або економічного процесу, або наслідком локальної своєрідності історичних систем та обумовлені конкретними особливостями середовища і умовами розвитку (зовнішніми факторами). Визначення причин тісно пов'язане з вибором варіанту порівняльного аналізу: діахронного або синхронного.

Використання порівняльно-історичного методу можливо тільки за умови наявності достатньої інформації про об'єкти дослідження. Порівняння, засноване на чисто зовнішніх та формальних аналогіях, без глибокого теоретичного опрацювання, спотворює не тільки результати порівняння, але й розуміння сутності самих явищ, їх якісну оцінку. Некоректне застосування методу пов'язано також з порушенням принципу порівняльності порівнюваних об'єктів.

Ретроспективний метод — метод пізнання історичних явищ, що дійшли до нас, через вивчення їх проявів на вищому щаблі розвитку, через рух думки від слідства до його причини, до розуміння, оцінки, реконструкції історичних явищ.

Ретроспективний метод дозволяє реконструювати об'єкти минулого по залишкам, що збереглися та дійшли до сучасної історичної епохи. Він використовується для вивчення окремих історичних явищ та цілих епох. Концептуальну основу методу складають уявлення про еволюційний та закономірний характер розвитку суспільства, що дозволяє вибудувати його вірогідну ретроспективну модель. Методологічні вимоги до використання ретроспективного методу складаються в необхідності визначення та доказу реліктного характеру свідчень, на основі яких історик реконструює картину зниклої історичної реальності. Умовою реалізації методу є дотримання єдиної замкненої методології в оцінці явищ.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Організація проведення практики.....	6
Рекомендована література	9
Підведення підсумків практики	11
Глосарій методологій та методів історичного пізнання.....	16
Методології.....	17
Методи.....	30

Науково-методичне видання

ДОБРОЛЮБСЬКА Ю. А., ОКОРОКОВА В. В.

Методичні рекомендації до переддипломної практики для самостійної роботи здобувачів вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, Другий (магістерський) рівень вищої освіти, Спеціальність: 014.03 Середня освіта (історія).

Українською мовою

Технічний редактор і коректор — Є. А. Добролюбська

Підписано до друку 30.04.2020.

Формат 60 × 90 1 / 16

Умовн. друк. арк. 2,2.

Наклад — 50 прим. Зам. № 365

Надруковано на поліграфічній базі приватного підприємства «ЦВТ»:
65014, Одеса, вул. Успенська, 9